

**SPISOVNÁ ČEŠTINA
A JAZYKOVÁ KULTURA**

1993

**sborník
z olomoucké konference
23. - 27. 8. 1993**

2

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Praha 1995

**SPISOVNÁ ČEŠTINA
A JAZYKOVÁ KULTURA
1993**

Uspořádali : Doc . PhDr. Jana Jančáková, CSc.
Prof. PhDr. Miroslav Komárek, DrSc.
Prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.

Recenzovali : Prof. PhDr. Alena Macurová, CSc.
Prof. PhDr. Alexandr Stich, CSc.

Vytiskl : DeskTop Publishing FF UK Praha
v roce 1995 v nákladu 500 výtisků

ISBN 80 - 85899 - 02 - 7

8.10. Kategorizace kolísavé životnosti u substantiv mužského rodu

Morgan Nilsson

Kategorie životnosti je ve spisovné češtině docela jasně vyhraněna čistě sémantickými činiteli, pokud ji srovnáváme se situací např. ve spisovné polštině, kde najdeme velké množství lexémů s rozporem mezi sémantickou a formálně tvaroslovnou stránkou téhož lexému, např. 1. pád mn. č. *dziady* nebo 4. pád j. č. *kupic loda*. Když však bereme v úvahu český jazyk ve všech jeho různých podobách, narážíme na problematičtější obraz životnosti substantiv mužského rodu. Nacházíme dost velkou a výraznou skupinu lexémů s kolísavou životností. Takové kolísání v kategorii životnosti je pro cizince závažný problém, protože o tomto jevu se pojednává v běžných příručkách a slovnících českého jazyka poměrně málo a nesystematicky. Pouze J.Kuchař v článku z r. 1959 podává podrobný výklad. V pracích o nespisovných útvech českého jazyka tento jev není pojednán téměř vůbec.

Popis kolísání v kategorii životnosti by však nebyl tak problematický, pokud by neplatilo to, že se kolísání projevuje v různých mluvnických kategoriích, totiž na jedné straně ve 4. pádu j. č., a s ním do určité míry souvisejícím 2. pádu j. č., a na druhé straně v 1. a stejně znějícím 5. pádu mn. č., k tomu ještě v těchto dvou kategoriích navzájem nezávisle.

Proto vzniká několik různých možných kombinací skloňovacích vzorů a tvarů. Hlavně však můžeme vyčlenit kolísání buď v obou číslech, nebo jen v jednom z obou mluvnických čísel.

Nicméně všechny dosavadní výklady o tomto jevu představují spíše jen sbírky příkladů různého druhu. Také úsudky jednotlivých autorů se při hodnocení kolísavých tvarů téhož lexému velice liší. Například B.Havránek a A. Jedlička (1981) uvádějí ve 4. pádu j.č. jen *moskviče* ve významu značky auta. J.Kuchař (1959) uvádí *moskvič* i *moskviče* a hodnotí životný tvar jako hovorový. V.Šmilauer (1972) uvádí oba tvary, ale bez komentáře. 2. díl Mluvnice spisovné češtiny (1986) mluví o tvaru *moskviče* užívaném jen v ustálených spojeních. Slovník spisovného jazyka českého (1989) u tohoto lexému uvádí jen neživotnost. V minulém roce se však objevil článek Klause Trosta, který se snaží o kategorizaci kolísavé životnosti na základě sémantických činitelů. Ale i když kategorie životnosti je do velké míry kategorií sémantickou, není podle mne možné přesně kategorizovat lexémy s kolísavou životností na základě jejich sémantiky. Na sémantické faktory jsou pak totiž naloženy činitele konvence, což způsobilo, že je občas možná dosti volná variace v obou číslech, jindy variace jen v určitém tvaru.

Přitom však je také důležité mít na paměti, že rozhodující vlastně není samotný tvar podstatného jména, ale shoda případných přívlasktů a přísudku s daným tvarem. Podstatný je tedy rozdíl mezi tvary *chleba* a *taxika* ve 4. pádu,

protože vyžadují jiný tvar přívlastků. U obou lexémů máme kolísání mezi nulovou koncovkou a koncovkou *-a*, zatímco jenom u lexému *taxík* máme odpovídající kolísání u shodného přívlastku. Proto vycházím z čistě formálních předpokladů, stejně jako např. v případě přepisování rodů podstatným jménům, a chci navrhnout v něčem novou kategorizaci lexémů mužského rodu s kolísavou životností v českém jazyce.

Pro tento účel budu počítat nejen s lexémy životnými a neživotnými, jak je zvykem, nýbrž ještě s třetí kategorií, ve které je skloňování v jednotném čísle vždy stejné jako u jmen živoucích a v množném čísle vždy stejné jako u jmen neživotných. Takový skloňovací vzor je ostatně více méně výrazně vyhraněný např. v slovenštině a polštině, i když se většinou nemluví o deklinaci samostatné. V těchto jazycích k tomu vzoru patří hlavně lexémy označující zvířata, ale v polštině také řada dalších lexémů, označujících např. značky aut, druhy peněz; názvy ovoce a mnoho dalších. S obdobným deklinačním vzorem bychom potřebovali počítat rovněž v češtině, aby byl popis kolísavé životnosti zřetelnější a jednodušší. V češtině by však k takovému skloňovacímu vzoru patřilo jednoznačně jen velmi málo lexémů. Většinou by šlo o kolísání mezi tímto vzorem a vzorem čistě životným anebo čistě neživotným. Jinou otázkou je, jak takovou deklinační kategorii nazvat. Poněvadž k tomuto vzoru patří hlavně lexémy, které jsou nějakým způsobem spojeny s lexémy životnými, buď homonymií, jako např. *ford* (příjmení nebo auto), slovo tvornými prostředky, jako slova *mocnitel* a *ledoborec* příponami *-tel* a *-ec*, konkrétnější hmotnou blízkostí jako např. *nebožtík*, *sleď* a *zavináč*, nebo jinou sémantickou blízkostí vůbec, jako např. *živel*, navrhuji jako případně možný termín **kategorii idolizujících podstatných jmen** mužského rodu. Tento termín by se však nehodil pro odpovídající kategorii v polštině a slovenštině, a bylo by proto pravděpodobně lepší mluvit o kategorii **jednotlivě životných (jž.)** podstatných jmen.

Takováto kategorizace se přitom ukáže být důležitá nejen pro určení jednotlivých tvarů u podstatných jmen s kolísavou životností, ale o to důležitější pro určení shodných tvarů podle shodného skloňovacího vzoru u přívlastků, což znamená, že se musejí rozlišovat tytéž tři skloňovací kategorie rovněž ve skloňování přídavných jmen, zájmen a číslovek.

Při takovém chápání můžeme tedy vyčlenit následující tvrdé vzory:

	živ.		jedn. živ.		neživ.	
1. j.č.	-ý	-o	-ý	-o	-ý	-o
2.	-ého	-a	-ého	-a	-ého	-u
4.	-ého	-a	-ého	-a	-ý	-o
1.5.mn.č.	-í	-i	-é	-y	-é	-y
4.	-é	-y	-é	-y	-é	-y

S těmito třemi vzory můžeme dálehnout přesného popisu podstatných jmen mužského rodu a zachytit případně kolísavé tvary. Mělo by proto být úkolem slovníků podávat přesné informace o náležitosti jednotlivých lexémů

k těmto vzorům a o případném kolísání mezi vícerymi vzory. To, co se v češtině tradičně chápe jako kolísání v kategorii životnosti nebo zživotnění, bych raději pojmenoval kolísáním mezi životnostními kategoriemi a tím i kolísáním mezi deklinačními vzory. Při zde navrhované kategorizaci totiž stačí u většiny lexémů krátká zmínka o životnostní kategorii, případném kolísání a s ním spojeném stylovém zabarvení. Tyto údaje patří do lexikonu, zatímco v mluvnici se uvádí, že spojitost mezi životnostními kategoriemi a sémantickou stránkou lexémů samozřejmě existuje, ale že není nijak absolutní.

Na závěr několik příkladů:

banán subst. m. než., dět. též ž. druh ovoce
chléb subst. m. vždy než., 2. j. jen chleba, hov. 1.4.j. též chleba, druh potraviny
ford subst. m. než., hov. expr. též ž. značka auta
kasárník subst. m. ž. druh trestu na vojně
koníček subst. m. zpr. ž., zř. než. hobby
maskot subst. m. zpr. ž., též živ. talisman
meloun subst. m. než., dět. též ž. druh ovoce
nanuk subst. m. než., hov. též ž. mražený smetanový krém
násobitel subst. m. zpr. ž., též živ. 1. mn. -é /než. matematický termín
Oscar subst. m. zpr. ž., též než. cena v kinematografii
panák subst. m. ob. zpr. ž., též než./živ. sklenka kořalky
robot1 subst. m. živ. stroj podobný člověku
robot2 subst. m. než.; hov. ž., kuchyňský stroj
robot3 subst. m. než. stroj v průmyslu
rum1 subst. m. než. druh alkoholického nápoje
rum2 subst. m. než.; hov. expr. též ž. sklenka rumu
Silvestr subst. m. ž., též než. 31. prosince
sýr subst. m. vždy než. 2.j. -a, zř. -u; ob. 1.4.j. sejr, 1.2.4.j. též sejra, 2.j. zř. též sejru druh potraviny
španělák subst. m. ob. zpr. ž., též živ. druh pokrmu
španělský ptáček subst. m. zpr. ž., též živ./než. druh pokrmu
špekáček subst. m. než.; hov. expr. ž. druh potraviny
taxík subst. m. než.; hov. expr. též ž. vůz taxi
turek ob. expr. subst. m. ž. turecká káva
ukazatel1 subst. m. než. číselný údaj
ukazatel2 subst. m. než., též ž./živ. 1.mn -c/-é štít
utopenec subst. m. zpr. ž., též živ. druh pokrmu
uzenáč subst. m. zpr. ž., též živ./než. druh rybiho pokrmu
vlček subst. m. ž., též živ., 2.j. též -u druh hračky

Literatura

- HAVRÁNEK, B. - JEDLIČKA, A.: Česká mluvnice. Praha, SPN 1981.
KUCHAŘ, J.: Skloňování. Životnost a neživotnost. Jazykový koutek Československého rozhlasu. Třetí výběr. Praha, NČSAV 1959.
MLUVNICE ČEŠTINY 2. Tvarosloví. Praha, Academia 1986.
SLOVNÍK SPISOVNÉHO JAZYKA ČESKÉHO. Praha, Academia 1989.
ŠMILAUER, V.: Nauka o českém jazyku. Praha, SPN 1972.
TROST, K.: Die Kategorien der Individualagentivität sowie der Emotional- und Prezisierungsinagentivität beim Substantiv im Tschechischen. SPFFBU, Řada jazykovědná A 40, s. 9-21. Brno, MU 1992.

8.11. K vývojovým tendencím některých českých slovesných tvarů

David Short

I nerodilého pozorovatele v jím studovaném jazyce zajímají často oblasti, které jsou zjevně ve vývoji, a to jednak z hlediska měnícího se pohledu na změny ze strany kodifikátorů a jiných lingvistů, jednak z hlediska písemných dokladů o změnách v podání - ideálně - neuvědomělých uživatelů. K jednoduchým novějším příkladům vývoje u sloves patří praktický zánik infinitivů na *-ti*, úspěšný boj o své přijetí svedený infinitivy na *-ct*, nebo stále sílící postavení osobních tvarů na *-ju*, *-jou* vedle např. *-šu*, *-sou* na jedné straně a *-ji* *-jí* na straně druhé.¹ Stav líčený v SSJČ a SSČ je tu užitečným zdrojem obrazu o vývoji.² Zvláště zajímavá je situace l-ového participia zejména mužského rodu u konsonantických sloves a vlastní rozsah jeho tvarové variantnosti znázorněný jednak v psané češtině všeho druhu (nebo v "češtině vůbec"³), ale zejména jak se to projevuje (snad) neuvědoměle v konzumní literatuře. Proocetví je v každé době a na každém poli ošemetné, ale tato dílčí oblast současné češtiny k tomu přímo svádí. Proto je tento příspěvek částečně zamyšlením nad možnou stabilizací souboru forem, o který tu půjde, a to i v jazyce spisovném.

Čím dál častěji se mluví a píše o postavení některých tvarů v "češtině vůbec", a to z hlediska jejich současné nebo možné budoucí kodifikace jako součástí jazyka spisovného. V této úvaze půjde především o zmíněné maskulinní tvary minulého času konsonantických sloves obou druhů, tzn. **něst** nebo **pěct** atd. na jedné straně, a **fisknout** apod. na straně druhé. Mluvívá se o tom, že v místech, kde si konkurují dva tvary, máme co činit buď se stylisticky rovnocennými dubletami, nebo s dubletami, z nichž se jedna volí na základě celé řady proměnných stylistických, situačních, generačních atd., ba nepřímo i sémantic-

OBSAH

Úvodem	
Obsah	5
1. Zahájení a pozdravné projevy	
- Projev prof. PhDr. Miroslava Komárka, DrSc.	13
- Pozdravný projev vedoucího Kanceláře prezidenta České republiky Luboše Dobrovského	16
- Projev prof. PhDr. Josefa Jařaba, CSc., rektora Univerzity Palackého v Olomouci	17
- Pozdrav primátora města Olomouce Milana Hořínka	19
2. Funkce a struktura českého národního jazyka.	
Kultura jazyka a řeči	
2.1. F. D a n e š: Situace češtiny: perspektiva i retrospektiva	23
2.2. M. J e l í n e k: Kultura jazyka a kultura řeči	31
2.2.1. J. B a r t o š e k: K pojetí normy a kodifikace spisovného jazyka (K referátu prof. M. Jelínka)	40
2.3. J. C h l o u p e k: Útvarová diferenciacie a slohová stratifikace češtiny dnes	41
2.3.1. J. B a r t o š e k: Žurnalistika a publicistika (K referátu prof. J. Chloupka)	48
2.4. A. S t i c h: Česká spisovnost a nespisovnost - kořeny a přítomnost (Naše postoje k češtině 17. a 18. století)	49
2.4.1. K. H á d e k: K periodizaci vývoje českého spisovného jazyka	56
2.5. F. Š t í c h a: K pojetí spisovnosti	57
2.6. Z. S t a r ý: Jazykověda a teorie jazykové kultury	60
2.7. O. U l i č n ý: Spisovná čeština a hodnotová orientace	65
2.8. Z. R u s í n o v á: Spisovná a obecná čeština	72
2.9. Z. P a l k o v á: Spisovný standard jazyka v mluvené komunikaci	76
2.10. M. G r e p l: K aktuálním otázkám jazykové kultury	80
2.10.1. O. U l i č n ý: K referátu M. Grepla	83
2.11. V. S c h m i e d t o v á: Postavení spisovného českého jazyka v současném kulturním klimatu	84
2.12. M. Š i p k o v á: K dichotomii spisovnosti a nespisovnosti	89
2.12.1. K. H a u s e n b l a s: K referátům prvního dne dopoledne	90
2.12.2. F. D a n e š: O spisovné a obecné češtině	91
2.12.3. Z. S t a r ý: K referátu a diskusnímu příspěvku F. Daneše	93

3. Čeština v běžné komunikaci

3.1. I. N e b e s k á: Funkčnost a kultivovanost v každodenní komunikaci	97
3.2. M. H i r s c h o v á: Pokleslé vyjadřování - běžná norma spontánních projevů?	101
3.2.1. Z. P a l k o v á: K bloku referátů o řeči v každodenní komunikaci, zejm. k ref. I. Nebeské a M. Hirschové	103
3.3. S. K l o f e r o v á: K fungování jazykových útvarů v mluvě mládeže	104
3.3.1. O. U l i č n ý: K referátům prof. Chloupek, doc. Rusínové, prof. Sticha a dr. Kloferové	106
3.4. E. L o t k o: Texty politické propagandy a jazyková kultura	107
3.5. D. Š l o s a r: Jazyk totality a jazyk dneška	110
3.6. S. P a s t y ř í k: Smutný znak zhrubění rodinné komunikace	113
3.7. D. D a v í d o v á: Spisovnost a nespisovnost v běžně mluvených textech ve Slezsku	117
3.8. M. J a n e č k o v á: Jazyková situace v obcích na Českobudějovicku, místo dialektu v běžné komunikaci	120
3.9. Z. H o l u b: K současnému stavu jč. nářečí, zvl. nářečí doubského	123
3.9.1. J. J a n č á k o v á: K regionální příznakovosti běžné mluvy v Čechách	126
3.10. J. K o l a ř í k: Místo východomoravského dialektu v komunikaci obyvatel Zlínska	128
3.11. A. J a k l o v á: K výzkumu slangů	132
3.12. M. K n a p p o v á: Jazyková kultura a vlastní jména	135
3.13. J. Z e m a n: K výslovnosti cizích vlastních jmen osob v češtině	138
3.14. D. S l a n č o v á - M. S o k o l o v á: Vokatív ako kontaktný jav	142

4. Kultura jazyka a řeči v žurnalistice a publicistice

4.1. Z. H l a v s a: K persvazivním prostředkům české publicistiky	149
4.1.1. O. U l i č n ý: K příspěvku Z. Hlavsy	155
4.2. J. H o r á l e k: Manipulace se slovy, manipulace mysli v publicistice	155
4.3. L. B i n a r: Integrace poznatků a opírání se o autority jako princip publicistické tvorby	158
4.4. M. Š v e h l o v á: Cynismus - východisko i efekt současné psané bulvární publicistiky	161
4.5. O. H a u s e n b l a s: Tendenčnost a manipulace	164
4.6. J. B a r t o š e k: Jazyková kultura mluveného zpravodajství	166
4.7. O. M ü l l e r o v á: Dialogické pořady v televizní publicistice	171
4.7.1. K. H a u s e n b l a s: K oddílu o jazyce televize a rozhlasu	175
4.7.2. Z. P a l k o v á: K referátu O. Müllerové	175
4.8. L. Z i m o v á: Několik poznámek k jazyku současné regionální publicistiky	176

4.9. E. M i n á ř o v á: Obrazná vyjádření ve stylu publicistickém	181
4.10. Z. J e t t m a r o v á: Mezitextové vazby a interference v české reklamě	184
4.11. M. S l á d k o v á: "Vyzmetkovaný materiál" aneb O problémech nejen s derivací	188
4.12. M. Ž e m l i č k a: K výchovnému působení sdělovacích prostředků	190
5. Jazykové a textové problémy odborné komunikace	
5.1. J. K r a u s: Existuje rétorika vědeckého jazyka?	195
5.2. M. Ž e m l i č k a: K vývojovým předpokladům současné odborné terminologie	201
5.3. J. B a r t ů ň k o v á - A. Z a c h o v á: Od textu k hypertextu	202
5.4. F. Č e r m á k: Slovník a jazyková kultura	208
5.4.1. O. U l i č n ý: K referátu F. Čermáka	211
5.5. E. D e m l o v á: Projevy psané a mluvené, spisovné a nespisovné v jazyku práva	212
5.6. V. K o b l í ž e k: Čeština a výpočetní technika (Problematika internacionalizace odborné slovní zásoby)	215
5.7. M. S v o b o d o v á: Fonetika v kriminalistice	219
5.8. J. K r á l o v á: Textová koheze v překladových textech	220
5.9. D. K r e m z e r o v á: Jazykové analýzy pomocí výpočetní techniky	224
5.10. B. J u n k o v á: Jazyková aktualizace a automatizace v současné publicistice	226
6. Jazyk a styl v beletrii	
6.1. P. M a r e š: Spisovná a nespisovná čeština v umělecké literatuře	233
6.2. F. U h e r: Nespisovné lexikální prostředky v uměleckém díle	240
6.3. J. H o f f m a n n o v á: Kontrasty v postmoderním textu	243
6.4. A. M a c u r o v á: Nad jazykem současného překladu	246
6.5. M. K o m á r e k: Co s jazykem klasiků?	250
6.6. M. K r č m o v á: Jazyk konzumní literatury	253
6.7. N. K v í t k o v á: K současnému zpracování krajových pověstí	257
6.8. I. M a r t i n e c: Proměny ve stylizaci jazyka postav v pohádkové próze pro děti	261
6.9. R. B r a b c o v á: Jazyková kreativita v názvech jazzových skladeb	264
7. Aktuální otázky jazykové výchovy	
7.1. O. U l i č n ý: Čeština a škola	269
7.1.1. Z. P a l k o v á: K referátu O. Uličného	279
7.1.2. J. N o v o t n ý: Jazyk a jazyková výchova ve škole našich dnů (k referátu doc. Uličného)	279
7.2. M. Č e c h o v á: Řeč a metařeč ve vyučování češtině	280
7.3. J. Š l é d r o v á: K předpokladům úspěšné komunikace ve škole	285

7.3.1. M. Čechová: a) Úsilí o kultivaci žáka; b) Poznámka k vyučování pádům, reakce na příspěvek O. Hausenblase a O. Uličného; c) K Hlavsovu názoru, že do školy lze zařadit buď jen klasičtější, nebo valenční syntax	287
7.4. S. Čmejrková: Psaní a lingvistika psaní	288
7.5. J. Svobodová: Komunikační funkce výpovědi a školská komunikace	292
7.6. A. Louženská - Svobodová, J. Dršatová: Praktické variace na výchovu k pozitivní komunikaci	296
7.7. E. Höflerová: Role školy v jazykové výchově	299
7.8. K. Rysová: Role školy v jazykové výchově a rozvoj vyjadřovacích schopností žáků	303
7.8.1. L. A. Jandová: K referátu E. Höflerové a K. Rysové	306
7.8.2. Z. Palková: K referátům E. Höflerové a K. Rysové	306
7.9. M. David: K motivaci pravopisného vyučování	307
7.10. M. Zouharová: Syntaktické pojmy ve vyučování skladbě českého jazyka	309
7.11. T. Holasová: Rozvoj kultury vyjadřování při jazykové výchově posluchačů VŠ	311
7.12. V. Martinková: Učebnice a jazyková výchova u nás a v zahraničí	314
7.13. H. Kneselová: Vyučování mateřskému jazyku u nás a ve Skotsku	318
8. Čeština v zahraničí	
8.1. J. Anderš: Češi na Ukrajině: některé vývojové tendence	325
8.2. V. M. Henzlův: Kultivování češtiny v USA	329
8.3. A. Gladřovová: Napětí spisovnost - nespisovnost při studiu češtiny jako cizího jazyka	333
8.4. Ch. E. Townsend: Vztah cizince-češtináře k nespisovné češtině	336
8.4.1. Z. Palková: K referátu Ch. Townsenda	339
8.4.2. O. Uličný: K referátu prof. Ch. Townsenda	339
8.5. M. Podivínský: Čeština ve Svobodné Evropě	340
8.6. V. M. Mokijenkova: Ke konfrontačnímu studiu českého žargonu	343
8.7. L. I. Stěpanovová: K některým problémům současné české frazeologie	348
8.8. A. Muschnerová: Frazeologické jednotky v titulcích českého a německého tisku	352
8.9. M. Balowskí: Kontrast jako žánrový rys českých aforismů	355
8.10. M. Nilsson: Kategorizace kolísavé životnosti u substantiv mužského rodu	358
8.11. D. Short: K vývojovým tendencím některých českých slovesných tvarů	361

8.12. K. E l b l t a g i: O slovesných předponách z hlediska arabského uživatele	366
8.13. A. S. E l - S h a b r a w i: Česko-arabské slovníky a výuka češtiny v Egyptě (s ohledem na zpracování hesel Česko-arabského slovníku Karola Sorbyho)	371
8.14. M. E l - B a l s h i: Zkratky v češtině	374
9. Shrnutí diskuse	379
10. Závěry z jednání konference Spisovná čeština a jazyková kultura 1993	385
11. Rcjstřík	401